

PAS OP VEUR DEN COMMIES!

SMOKKEL ALS VORM VAN ENCOUNTER IN WINTERSWIJK

Naam: Merel Bentsink

Studentnummer: S1026280

Datum: 15-6-2021

Cursus: LET-GESB3100

Begeleider: Dr. Marieke Oprel

Aantal woorden: 9931

Inhoud

Voorwoord	2
Inleiding	3
Encounter of ontmoeting	7
Altied weer dee Pruussen	10
De smokkelomgeving.....	11
Goede bureen, verre onbekenden.....	13
Smokkel in Winterswijk als vorm van encounter	16
Misdaad of ondernemerschap?	19
Smokkel in landelijke kranten.....	19
Smokkel in de landelijke politiek.....	21
Conclusie.....	24
Literatuurlijst.....	27

Foto op de voorpagina: Nederlanders en Duitsers naast de grenspaal, ca. 1918, in: W. Wilterdink, *Verhalen van de grens* (Winterswijk 1987) 33.

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie ‘Pas op veur den Commies’, dat gaat over smokkel in de gemeente Winterswijk tijdens het interbellum. In dit voorwoord wil ik graag een paar mensen en organisaties bedanken voor hun hulp. In tijden van gesloten archieven door corona was het niet altijd makkelijk om een historisch onderzoek uit te voeren. Mijn wil om er een archiefonderzoek van te maken, zorgde ervoor dat ik voor een grote uitdaging stond. Dankzij alle hulp van Vereniging het Museum kon ik toch bronnen vinden en inzien. Ik wil hen dan ook hartelijk bedanken voor het meedenken met een onderwerp, het aandragen van bronnen, het lenen van boeken en het leggen van contacten. In het bijzonder wil ik Dick Ruhe bedanken voor al zijn hulp. Ook Henk te Kulve van de Historische Kring Kotten verdient het om genoemd te worden, hij bracht mij op het spoor van de interviews. Deze interviews kon ik dankzij Dick inzien bij Het Museum. Als laatst, maar zeker niet minder belangrijk, wil ik Marieke bedanken voor het meedenken en de feedback tijdens mijn scriptie. Hoewel ik soms best worstelde met het onderzoek, gaf zij mij elke keer weer het gevoel dat ik op de goede weg zat.

Ik wens u veel plezier met het lezen van deze scriptie.

Merel Bentsink

Winterswijk, 15 juni 2021

Inleiding

'Hendrik: "'s Maondagsmorgens dan moech ik der umme half zesse al oet (...)want umme zes uur...dan kwammen de boern met de varkene (...)bij uns in de schuure....o God, daor brak i'j den nekke ovver de varkene....en ovver't meal...."

Hendrik: "Dee worden e'waogene...jao, 't was net as bij zo'n weaghuusken.... Jao, daor worden der koffie e'dronkene....en dan gengen ze der ovver....."

Willem: "Dreven ze dee dan alle tegelieke ovverhen?"

Hendrik: "Nea, dee hadden dus ne auto en daor worden ze dan in e'laane...." (...)en dan gengen ze der ovver.....en dan gengen ze nao Eunk en dan wieter nao Essen.....dan worden der gewoon deur e'veurd..... "

Willem: "Jao, dan moggen dee kommieze toch ok markten aj daor zo met ne auto ovverveurt...."

Hendrik: "Jao, en dat was neet alleene bij ons (...)"

Willem: "Jao, j Seibelt he'k wal is e'heurd dat de komieze der bij stonnen te tellen want zee kregen ne riksaalder met.'¹

Bovenstaande is slechts een fragment uit het interview van Willem Wilterdink met Hendrik Aarnink, waarbij Hendrik uitgebreid vertelt over de smokkel bij zijn ouderlijk huis. Uit het verhaal blijkt dat de smokkel niet incidenteel was, elke maandagmorgen werden er varkens en meel over de grens gesmokkeld. Er was zelfs een weegmachine, net als bij een officieel weeghuisje. Naast het verhaal hierboven vertelt hij ook hoe hij als kleine jongen door het bos moest lopen om te kijken of er een commies zat. Naast de familie Aarnink zijn er nog meer families in het buitengebied van Winterswijk die tijdens het interbellum een extra zakcentje verdienden met de smokkel. Gestimuleerd door de grote verschillen in prijs en het ontbreken van een strenge grensbewaking, kwamen de Duitse burens graag de grens over om bij hun Nederlandse burens levensmiddelen te halen. Vrijwel elke boerderij bij de grens had een kamer ingericht van waaruit de Nederlandse bewoners producten verkochten aan de Duitsers.² De smokkelhandel was zodanig lucratief dat er mensen waren die een stuk land bij de grens kochten, speciaal om te smokkelen.³

¹ Willem Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink 8-1-1996.

² Wilterdink, interview met Jan te Kulve 24-4-1997.

³ Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink, 8-1-1996. Wilterdink, interview met Betsy ten Dolle, 15-2-1999.

Deze vorm van smokkel past in het bredere onderwerp grensstudies. Sinds de jaren 1990 is dit een opkomend thema bij verschillende disciplines. Socioloog Liam O'Dowd, antropoloog Thomas M. Wilson en geograaf James Anderson betogen dat dit komt door het openstellen van de binnengrenzen van Europa.⁴ Door het interdisciplinaire karakter zijn de vragen die gesteld worden aan grenzen en over grenzen erg divers. Ook historici doen onderzoek naar grenzen, bijvoorbeeld historica Mulder-Boers. Zij betoogt in haar onderzoek naar de Nederlands-Duitse grens in Noord-Nederland, dat de verhoudingen tussen buurlanden vaak op nationaal of politiek vlak zijn onderzocht, maar niet vanuit een grensregio.⁵ Volgens O'Dowd, Wilson en Anderson ligt de oorzaak van het negeren van de grensregio's mede aan het feit dat een grens aan de buitenkant van het land ligt.⁶ De meeste politieke en nationale beslissingen worden genomen in de hoofdstad, die meestal niet aan de grens ligt. Dit heeft tot gevolg dat er weinig aandacht is voor andere regio's. Dit is zonde betoogt historicus Bob de Graaf in zijn onderzoek naar grensregio's in de periode 1933-1945.⁷ Volgens hem hebben er bij de grens veel interessante gebeurtenissen plaatsgevonden. Door de blik te verleggen naar de grens komen onderbelichte verhalen naar voren.

Over de Nederlands-Duitse grens zijn verschillende onderzoeken verschenen. De meeste hiervan gaan over Limburg, volgens Mulder-Boers heeft dit vooral te maken met de aanwezigheid van het Sociaal-Historisch centrum Limburg. In haar eigen onderzoek laat ze zien dat de lokale verhoudingen tussen de twee buurlanden in Noord-Nederland anders lagen dan in Limburg. Dit roept de vraag op of ook in andere gebieden de verhoudingen anders lagen. Historicus Frieso Wielenga doet ook onderzoek naar de Nederlands-Duitse grens, maar richt zich anders dan Mulder-Boers op de periode na 1945.⁸ In een reviewartikel beschrijft hij dat er vooral onderzoek is gedaan naar de periode na 1980. Er zijn echter ook onderzoeken gedaan naar de verhouding tussen Nederland en Duitsland tijdens het interbellum. Zo wordt in het boek van historicus Frits Boterman en germaniste Marianne Vogel onderzocht hoe de verhouding tussen Nederland en Duitsland was tijdens het interbellum.⁹ Hierbij richten de onderzoeken zich vooral op de artistieke en intellectuele uitwisseling tussen de beide landen. Anders dan de onderzoeken

⁴ A. Anderson, L. O'Dowd, T. Wilson, 'Introductoin: why study borders now?', *Regional & Federal studies* 12:4 (2002)1-12, aldaar 2.

⁵ D. Mulder-Boers, *De grens getrokken. De Noord-Nederlandse grensbewoners in verhouding tot de Duitse grensbewoners en hun verbondenheid met de Duitse grensstreek in het algemeen tussen 1914-1964.* (Nijmegen 2020) 16.

⁶ Anderson, O'Dowd, Wilson, 'introduction: why study borders now?', 3.

⁷ B. de Graaff, 'The Dutch border areas 1933-1945. Inducement for incidents or object of structural historiographical neglect?' in: B. Kaplan, M. Carlson, L. Cruz., *Boundaries and their meanings in the history of the Netherlands* (Leiden 2009) 193-212, aldaar 211.

⁸ F. Wielenga, 'Deutschaldn zwischen 'Schwärmertum' und 'Realpolitik', *BMGN* 124:2 (2009) 288-290.

⁹ F. Boterman, M. Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum 2003) 10.

van Mulder-Boers en De Graaff behandelen zij het interbellum niet als aanloop naar de Tweede Wereldoorlog, maar als losstaande periode waarin Nederland een modern land is. Desondanks is er ook kritiek te uiten op dit werk, want in dit onderzoek wordt er vanuit een nationale blik gekeken naar de verhouding tussen Nederland en Duitsland. Hoe de directe ontmoeting tussen Nederlanders en Duitsers er aan de grens uitzag, wordt niet onderzocht.

Wetenschappelijke studies over smokkel aan de Nederlands-Duitse grens zijn er amper. Mulder-Boers besteedt in haar onderzoek vier bladzijden aan smokkel.¹⁰ Ze benoemt hierbij dat smokkel een vaak gepleegde misdaad aan de grens was.¹¹ Volgens historicus Paul Moeyes daalde de smokkel na de Eerste Wereldoorlog snel, maar Mulder-Boers betoogt dat dit niet het geval was.¹² De prijsverschillen waren na de oorlog nog steeds aanwezig, waardoor smokkel lucratief bleef. Anders dan in het wetenschappelijk veld, leeft smokkel wel onder de plaatselijke amateur historici. Voor Winterswijk geldt dat er diverse boeken zijn geschreven over de grens waarin smokkel aan bod komt. Het boek met de meeste analyse, is van Krosenbrink en gaat over vluchtelingen aan de grens in de periode 1933-1940.¹³ Hoewel dit op het eerste gezicht niet over smokkel gaat, was hier wel sprake van mensensmokkel. Ook in het boek van Henk Ageterhof gaat het over smokkel alleen dan in de periode 1800-1940.¹⁴ Het hoofdstuk over smokkel bestaat vooral uit losse verhalen over smokkelgevallen die niet goed afliepen. Een diepgaande analyse wordt niet gegeven. Dit is ook het geval bij de verhalen van Willem Wilterdink, in zijn boek *verhalen van de grens* wordt een geromantiseerd beeld van de smokkel neergezet.¹⁵ Alle 29 verhalen in het boek gaan over smokkelgevallen bij Winterswijk, maar zoals Wilterdink in de inleiding al aangeeft zijn de verhalen een combinatie van waargebeurde gebeurtenissen en fantasie. Lokaal is er dus wel aandacht voor smokkel, maar in de historiografie is dit nog een onderbelicht thema.

In deze scriptie wordt getracht bovenstaande lacune op te vullen door de volgende hoofdvraag te beantwoorden: hoe is smokkel in Winterswijk in het interbellum als vorm van encounter te verklaren, en welke verschillende factoren speelden een rol bij deze clandestiene ontmoetingen? Uit bovenstaande beschrijving komt naar voren dat het interbellum een onderbelichte tijd is als het gaat om grensstudies. Daarnaast bloeide de smokkel juist tussen de jaren 1920 en 1930 op

¹⁰ Mulder-Boers, *De grens getrokken*, 5.

¹¹ Ibidem, 83.

¹² P. Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001).

¹³ H. Krosenbrink, *Grensgevallen. Vluchtelingen tussen 1933 en 1940* (Doetinchem-Winterswijk 2009).

¹⁴ H. Ageterhof, *De grens in de Achterhoek. Staatsgrens – douanegrens* (Winterswijk 1997) 207-246.

¹⁵ W. Wilterdink, *Verhalen van de grens* (Winterswijk 1987).

door de grote verschillen in prijs, zoals Mulder-Boers laat zien.¹⁶ Uit de verschillende studies is ook gebleken dat er nog weinig wetenschappelijk oog is voor de lokale verhalen van mensen die aan de grens woonden. Aan de hand van twee deelvragen wordt de hoofdvraag beantwoord. Voordat deze vragen beantwoord worden, zal er gekeken worden naar het concept encounter en hoe dit toegepast gaat worden in het onderzoek. Bij het eerste hoofdstuk wordt gekeken naar de volgende vraag: hoe zag de smokkel in Winterswijk eruit en welke factoren speelden een rol? Als tweede wordt er naar de receptie van smokkel in een breder perspectief gekeken via de volgende deelvraag: wat was de perceptie op smokkel in de landelijke kranten en nationale politiek?

In hoofdstuk één worden interviews gebruikt om de eerste hoofdvraag te beantwoorden. De interviews zijn in de jaren 1990 gehouden door Willem Wilterdink voor de plaatselijke radio. Hij komt uit Kotten, een buurtschap van Winterswijk en was schrijver, muzikant, componist en verhalenverteller. De interviews zijn geselecteerd aan de hand van de inhoud. Als iemand wat vertelt over smokkel of de grens wordt het interview gebruikt. De geografische verspreiding is minimaal, de meeste mensen komen uit Kotten net als Wilterdink. Er zijn echter ook interviews met mensen die uit andere buurtschappen aan de grens komen. Wanneer een verschil in geografie van belang is, zal dit worden benoemd.

Naast de kritiek op de gebruikte interviews, kan er ook kritiek worden gegeven op het gebruik van interviews als bron. Dit wordt onder andere verwoord door historica Peniston-Bird.¹⁷ Zij geeft inzicht in hoe je een interview moet opzetten. Voor dit onderzoek is dit niet relevant, omdat de interviews al zijn gehouden en de getranscribeerde teksten worden gebruikt. Echter, het is wel van belang om te kijken hoe ze zijn opgebouwd. Het zijn semi-gestructureerde interviews, waarbij ruimte is voor nieuwe vragen en doorvragen. Daarnaast is het doel van de interviews belangrijk, de interviews werden afgenomen voor vermaak en hadden dus geen wetenschappelijk doel. Dit kan tot gevolg hebben dat er niet altijd is doorgevraagd en dat moeilijke onderwerpen niet werden behandeld. Stiltes tijdens een interview kunnen een teken zijn dat een verhaal nog niet vaak is verteld, maar ook dat de geïnterviewde het een lastig onderwerp vindt om over te praten. De vragen zijn vooral gericht op het delen van ervaringen. Naast de vragen is ook de relatie tussen interviewer en geïnterviewde van belang. Hier is geen generaliserende uitspraak over te doen, soms waren het burens of bekenden van elkaar, soms waren het onbekenden van elkaar. Naast de vragen en de relatie is er ook aandacht voor frozen

¹⁶ Mulder-Boers, *De grens getrokken*, 5.

¹⁷ C.M. Peniston-Bird, 'Oral history: the sound of memory' in S. Barber en C.M. Peniston-Bird *History beyond the tekst. A student's guide to approaching alternative sources* (Londen 2009).

narratives, verhalen die iemand al heel vaak heeft verteld en er dus makkelijk uitkomen. Het gevaar van frozen narratives is dat zij niet overeen kunnen komen met de werkelijke gebeurtenis. Ondanks deze kritische punten, is het gebruik van de interviews nuttig om een beeld te krijgen hoe mensen bij de grens de smokkel ervaren.

Om antwoord te geven op de tweede deelvraag wordt er in dit hoofdstuk gebruik gemaakt van kranten en parlementaire stukken. Bij het selecteren van een krant is gekeken naar de aanwezigheid van ingezonden brieven. Deze brieven worden gebruikt om de receptie van smokkel te onderzoeken. Hierbij wordt gekeken welke berichten er in de krant verschijnen en hoe er over smokkel gesproken wordt. De parlementaire stukken worden gebruikt om een beeld te vormen over hoe er vanuit de landelijke politiek tegen smokkel werd aangekeken. Het nadeel van deze bronnen is, is dat ze nog niet allemaal online staan. Daarnaast zegt één uitspraak niet zoveel over de receptie van smokkel in de landelijke politiek. Echter, de uitspraken zijn wel illustratief voor de kijk op smokkel. Om smokkel in een wetenschappelijk perspectief te plaatsen, wordt er in de volgende paragraaf gekeken naar het gebruik van het concept *encounter*.

Encounter of ontmoeting

Voor dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van het concept *encounter* om de relatie en verhouding tussen de Nederlanders en Duitsers te beschrijven en verder uit te diepen. *Encounter* kent geen eenduidige definitie doordat het in veel verschillende disciplines wordt gebruikt. De betekenis van het woord geeft al wel enige duidelijkheid. De Nederlandse vertaling van *encounter* is ontmoeting. Echter, de historische betekenis gaat verder dan alleen een ontmoeting. *Encounter* is afkomstig van het Latijnse woord *incontrare*, wat tegengesteld betekent. *Encounter* is dus vanwege de afkomst van het woord niet simpelweg een ontmoeting tussen personen, maar een ontmoeting tussen twee tegenstelden. Dit komt ook terug in de verschillende definities van het concept *encounter*. Hoewel het gebruik in verschillende disciplines kan verschillen, is de gemene deler dat het elke keer een ontmoeting tussen tegengestelden aanduidt.¹⁸ Bij elk onderzoek ligt het accent van de ontmoeting net wat anders. Informatief en bruikbaar is de driedeling die cultureel en sociaal geograaf Helen Wilson geeft in haar onderzoek naar het concept *encounter*.¹⁹ Ze onderscheidt drie onderzoeksthema's waarin het concept *encounter* wordt gehanteerd, waarbij de accenten elke keer anders liggen. Deze thema's zijn postkoloniale geschiedenis, stedelijke diversiteit en animal geography. Hoewel deze onderzoeksthema's op het

¹⁸ H. Wilson, 'On the geography of encounter: bodies, borders, and difference', *Progress in Human Geography* 41:4 (2017) 451-471.

¹⁹ *Ibidem*, 152.

eerste oog weinig met elkaar te maken hebben, gebruiken ze wel allemaal het concept encounter. Bij koloniale studies wordt encounter gebruikt om de ongelijke verhouding in een kolonie te beschrijven, maar ook de relatie tussen moederland en kolonie. Bij stedelijke diversiteit wordt encounter gebruikt om de dynamiek in een stad te beschrijven. Hierbij ligt de nadruk op het contact tussen personen en groepen waarbij een gebrek aan gemeenschappelijkheid is, of wanneer er sprake is van een conflict. Omdat encounter ook gaat over de ander, wordt in de studies naar de verhouding tussen dieren en mensen het concept gebruikt om de relatie tussen de twee te beschrijven. Het dier is volgens de onderzoekers de ultieme ander. Voor dit onderzoek worden de accenten nader onderzocht, zodat dit in het verdere onderzoek toegepast kan worden.

Een rondgang langs het gebruik van het concept encounter in verschillende disciplines die nauw verbonden zijn met de geschiedwetenschap wijst uit dat er verschillende aspecten zijn die bij het concept encounter naar voren komen en die voor dit historisch onderzoek van belang zijn. Ten eerste de fysieke ruimte waarin een ontmoeting plaats vindt. Het meest noemenswaardige onderzoek hierbij is van literatuurcritica Mary Louise Pratt en gaat over haar concept *contact zone*.²⁰ Dit is de fysieke ruimte in een kolonie waar culturen elkaar ontmoeten, botsen en worstelen. Belangrijk hierbij is het verschil in hiërarchie in een kolonie waarbij de kolonisten meer macht hebben dan de inlandse bevolking. Dit zorgt er, naast de al bestaande cultuurverschillen in bijvoorbeeld religie, voor dat de ruimte in de kolonie wordt gekenmerkt door woede, onbegrip en pijn, maar ook door opwindende momenten van verwondering en openbaring, wederzijds begrip en nieuwe kennis. Ook in de onderzoeken naar het samenleven in de stad, speelt de fysieke ruimte een belangrijke rol. Politiek geograaf Darling en de eerder genoemde sociaal geograaf Wilson betogen zelfs dat een stad niet een plaats is waar ontmoetingen plaats vinden, maar dat een stad gemaakt is van en bestaat uit encounters.²¹ Volgens planoloog Stevens zijn encounters datgene dat een stad uniek maakt, het zorgt er namelijk voor dat normaliteit en beperkingen worden opgeheven.²² De drie onderzoekers zien encounters dus vooral als activiteiten die plaats vinden in een stad en een stad uniek maken. Naast studies over de stad wordt de fysieke ruimte waar ontmoetingen plaats vinden ook onderzocht in studies naar bijvoorbeeld werk en school. Hierbij ligt de nadruk op hoe een ruimte zorgt voor ontmoeting, maar ook hoe ontmoetingen een ruimte vormgeven. Dit lijkt op de argumentatie van Stevens en betekent dus dat de dualiteit van encounter niet alleen plaats hoeft

²⁰M.L. Pratt, 'Arts of the contact zone', *Profession* (1991) 33-40.

²¹ J. Darling en H.F. Wilson(eds), *Encountering in the city: urban encounters from accra to New York* (Londen 2016).

²² Q. Stevens, *The ludic city: exploring the potential of public spaces* (Londen 2007).

te vinden binnen een stad, maar ook kan ontstaan in andere fysieke ruimtes. De fysieke ruimte waarin de ontmoeting plaatsvindt is bepalend voor de vorm van de encounter.

Een ander belangrijk aspect van encounter is de ander waarmee de ontmoeting plaatsvindt. Zoals te verwachten is ook deze ‘ander’ in elk onderzoek iemand anders. Bij het onderzoek naar de verhouding tussen dier en mens, is de ander een dier. Bij het onderzoek naar encounter in een stad kan de ander daarentegen veel verschillende gedaantes kan aannemen, bijvoorbeeld die van een individu, een groep of een instelling. De vorm van de ander is bepalend voor de vorm van de encounter. Zo moet duidelijk zijn of er sprake is van een machtsverschil, of dat mensen elkaar als gelijken ontmoeten.²³ Ontmoetingen zorgen er ook voor dat de ander een gezicht en een betekenis krijgt, aldus geograaf Nick Schuermans.²⁴ Een mogelijk gevolg van een ontmoeting is dat vooroordelen worden weggenomen en mensen elkaar beter begrijpen. Bij het gebruik van het concept encounter in historisch onderzoek is het dus van belang om de ander nader te definiëren. Het is mogelijk dat de ander bij elke ontmoeting iemand anders is, doordat de verhoudingen verschillen.

Naast de fysieke ruimte en de ander wordt er ook steeds meer onderzoek gedaan naar de emoties die komen kijken bij een encounter. Omdat encounters zowel positieve als negatieve gevolgen kunnen hebben en een ontmoeting zijn tussen twee tegengestelden, zijn de emoties die ontstaan doorgaans erg divers, zo betoogt geograaf Gill Valentine.²⁵ Encounters kunnen leiden tot plezier, hoop, betovering, maar ook tot angst, gevaar en ongemak. Dit moet in gedachten worden gehouden als mensen een ontmoeting beschrijven of historici op encounters reflecteren. Het verschil in emoties heeft volgens cultureel geograaf Derek McCormack onder andere te maken met het feit dat de gevolgen van een ontmoeting niet te voorspellen zijn.²⁶ De uitkomsten kunnen zowel positief als negatief zijn. Zo kunnen oude conflicten naar boven komen bij een ontmoeting, terwijl het ook mogelijk is dat vooroordelen worden weggenomen. Naast de emoties en onvoorspelbare uitkomsten van een ontmoeting speelt ook de duur van een ontmoeting een rol. Zo is volgens geograaf Marejskova en politiek geograaf Leitner een encounter snel en vluchtig, wat hen zich doet afvragen of een encounter wel gebruikt kan worden om langdurige ontmoetingen te beschrijven.²⁷ Eerder genoemd sociaal geograaf Wilson geeft aan dat het niet

²³ Wilson, ‘on the geography of encounter’, 464.

²⁴ N. Schuermans, ‘Ambivalent geographies of encounter inside and around the fortified homes of middle class whites in Cape Town’, *Journal of housing and the build environment* (2013) 1-10.

²⁵ G. Valentine, ‘Living with difference: reflections on geographies of encounters’, *Progress in Human Geography* 32:3 (2008) 323-337.

²⁶ D.P. McCormack, ‘An event of geographical ethics in spaces of affect’, *Transactions of the institute of British geographers* 28 (2003) 488-507.

²⁷ T. Matejskova en H. Leitner ‘Urban encounters with difference: the contact hypotheses and immigrant integration projects in eastern Berlin’, *Social & cultural geogrpahy* 12 (2011) 717-741.

erg is dat een ontmoeting een momentopname is.²⁸ Er gaat volgens haar een geschiedenis aan vooraf, waardoor een ontmoeting altijd een diepere betekenis heeft.

Zoals getracht hierboven toe te lichten, encounter is een concept dat door veel verschillende wetenschappers wordt gebruikt in verschillende onderzoeksvelden. Elke onderzoeker legt het accent bij het gebruik net wat anders, waardoor er geen eenduidige definitie is. De grootste overeenkomst tussen de onderzoeken is dat encounter gaat over een ontmoeting tussen verschillen. Daarnaast zijn er verschillende andere, regelmatige voorkomende, accenten waarvan enkele gebruikt worden in dit onderzoek. Het concept encounter kan toegepast worden op smokkel, omdat het hierbij ook gaat om een ontmoeting tussen mensen. Uit de analyse zal blijken in hoeverre er sprake is van een tegenstelling bij deze ontmoetingen. In het onderzoek ligt de focus allereerst op de betekenis van de fysieke ruimte waarin smokkel als contactmoment plaatsvindt. Deze ruimte is bepalend voor het soort ontmoeting, maar de ontmoeting vormt ook de ruimte. Daarnaast wordt er gekeken naar wie de ander is en welke vorm zij aanneemt bij de sokkelpraktijken. Hierbij is de verhouding tussen personen belangrijk om te benoemen, omdat dit de betekenis van de ontmoeting kan veranderen. Ten slotte wordt er gekeken naar de emotionele betekenis van ontmoetingen en de gevolgen hiervan. De onvoorspelbare uitkomsten en de vluchtigheid van ontmoetingen zullen niet als aparte aspecten behandeld worden, omdat de betekenis en implicaties van deze aspecten moeilijk uit de bronnen te halen zijn. Wel worden de aspecten meegenomen bij de interpretatie van de bronnen. Om een duidelijker beeld te krijgen van de smokkel, wordt in het volgende hoofdstuk verder ingegaan op hoe smokkel eruit zag.

Altied weer dee Pruussen

Mijn overgroot-oma van mijn vaders kant was op een gegeven moment wel klaar met de smokkelpraktijken toen ze voor de zoveelste keer buiten de was moest ophangen om te kijken welke commiezen er waren. Dit moest ze doorgeven aan de buurt, zodat iedereen wist of het een goed moment was om te gaan smokkelen. De buurt betekende in dit geval niet alleen haar Nederlandse burens, maar ook haar Duitse burens. Smokkel zorgde er dus voor dat mensen met elkaar in contact kwamen. In dit hoofdstuk wordt eerst onderzocht hoe de fysieke omgeving eruit zag waarin de smokkel plaatsvond, daarna hoe de smokkel eruit zag en welke contacten er waren en tenslotte wordt onderzocht hoe smokkel een vorm van encounter is.

²⁸ Wilson, 'on the geogrpahy of encounter', 471.

De smokkelomgeving

De fysieke omgeving waarin smokkel plaatsvond wordt beschreven aan de hand van het concept *contact zone* van Pratt.²⁹ Dit is de ruimte waar culturen met elkaar botsen, worstelen en elkaar ontmoeten. De beschrijving en uitleg waarom Winterswijk een contact zone is, legt de basis voor de verdere analyse van smokkel als vorm van encounter. De omgeving waarin smokkel plaatsvond is belangrijk om te beschrijven, omdat dit een beeld geeft van waarom er in Winterswijk gesmokkeld kon worden en welke verschillende aspecten een rol speelden bij de smokkel. Om ook de betekenis van de grens te kunnen duiden, wordt er kort ingegaan op het ontstaan van de grens.

De 45 kilometer lange grens bij Winterswijk is in 1765 officieel vastgesteld door Münster en Gelre nadat er al regelmatig onenigheid was geweest over van wie welk stuk land was. Anders dan andere grenzen is de grens bij Winterswijk geen natuurlijke grens, maar een onderhandelde staatsgrens. Dat de grens een afgesproken grens is, is ook terug te zien in de culturen aan beide kanten van de grens.³⁰ De mensen spraken hetzelfde dialect en hadden dezelfde gebruiken. Ook de familiebanden die in veel gevallen over de grens heen gingen bleven intact na het vastleggen van de grens en werden verder uitgebreid. De bewoners van de grensregio kenden zowel mensen aan de ene kant, als de andere kant van de grens. Dit had tot gevolg dat mensen zich ook tijdens het interbellum met elkaar verbonden voelden.³¹

Bij het concept *contact zone*, gaat het over de verschillen tussen groepen. Pratt haalt de theorie van Anderson aan over *imagend communitys*. Hierbij wordt verondersteld dat mensen zich tot één gemeenschap rekenen, zonder dat ze alle mensen uit de gemeenschap kennen. Bij *contact zone* gaat het juist over de verschillen tussen groepen. Pratt beargumenteert dat mensen wel in dezelfde ruimte zijn, maar door verschil in macht en status er geen sprake is van een *imagined community*, dit geldt ook voor de smokkel. Ondanks dat de mensen aan de grens diverse contacten over de grens hadden en met elkaar omgingen, was er wel een verschil tussen de personen aan de ene kant en de andere kant van de grens als het ging om smokkel. Hoewel beide partijen baat hadden bij de smokkel, was er sprake van een machtsverschil. De Nederlander levert de goederen, terwijl de Duitser de goederen wil kopen. De cultuurverschillen tussen de bewoners zijn dus niet zo heel groot, maar de machtsverhoudingen verschillen wel in het gebied.

²⁹ Pratt, 'Arts of the contact zone', 36.

³⁰ T. Sodmann, 'Sprach- und Dialektgrenzen in Achterhoek-Liemers und im Westmünsterland' in: H. De Beukelaer en J. Van Dijk *Grenzen komen en gaan/ kommen und gehen* (Aalten 1993) 37-44.

³¹ W. Semmelmann, 'Auf dem Weg zur Toleranz und zu einem geeinten Europa' in: H. De Beukelaer en J. Van Dijk *Grenzen komen en gaan/ kommen und gehen* (Aalten 1993) 11-15.

Naast het verschil in macht is er ook een verschil in personen afhankelijk van de locatie. Er zijn in Winterswijk vijf buurtschappen die aan de grens liggen, namelijk het Woold, Kotten, Ratum, Huppel en Meddo. Uit al deze buurtschappen zijn verschillende smokkelverhalen bekend. Wat opvalt aan de interviews is het verschil in smokkelaars tussen de vier buurtschappen. Dit heeft onder andere te maken met de ligging. Door Kotten liep de spoorbaan Zutphen-Gelsenkirchen-Bismarck. De trein kwam onder andere langs de Duitse plaats Burlo. Hier stapten de Duitsers, de meeste kwamen uit het Ruhrgebied, uit en volgden het spoor naar Nederland.³² Naast de spoorbaan richting Bismarck liep er ook een verbinding tussen Winterswijk en Borken, deze kwam door het Woold. Hoewel deze verbinding vanaf 1923 geen personen meer vervoerde, werd de baan wel gebruikt als weg naar Nederland. Duitsers stapten in Borken uit en liepen langs het spoor naar Winterswijk.³³ Hierbij kwamen ze onderweg door het Woold en langs de verschillende boerderijen en winkeltjes waar ze producten konden kopen. De mensen die met de trein richting Winterswijk gingen, kwamen van verder weg. Ratum, Huppel en Meddo liggen wat noordelijker en hier liep geen spoorlijn richting Duitsland. Dit zorgde ervoor dat de meeste Duitsers die producten kochten in Nederland net over de grens woonden. Ook kwamen deze smokkelaars vaker langs, waardoor de Nederlanders en Duitsers een band met elkaar opbouwden.³⁴ Er zijn dus duidelijke verschillen tussen de smokkelaars in de buurtschappen. Deze verschillen kunnen verklaard worden door de aanwezigheid van een spoorlijn, waardoor mensen van verder weg konden komen.

Bij het smokkelen hoort natuurlijk ook smokkelwaar. Wat de goederen waren die werden verhandeld verschilde per periode en was afhankelijk van de vraag. In de interviews komen verschillende producten voor, waarbij het meest genoemde product tabak is. Ook koffie, meel, Kwatta, eieren, wol en olie werden veelvuldig de grens overgebracht. Tijdens de beurskracht van Duitsland werd ook geld een smokkelproduct. Vanaf halverwege de jaren 1920 gingen de smokkelaars ook vee smokkelen, zoals varkens, biggen, paarden, koeien en kippen. Mensen die vanuit Duitsland kwamen om deze waren te kopen, konden op verschillende plekken terecht. Zowel bij boeren als bij zogenoemde grenswinkeltjes konden producten worden gekocht. Jan te Kulve vertelt dat er naast vaste winkeltjes, ook losse kramen langs de grens stonden waar Duitse klanten hun producten konden kopen.³⁵ De winkeliers kochten hun producten meestal in het centrum van Winterswijk. Job Wissink vertelt dat zijn schoonvader elke dag met paard en wagen

³² Wilterdink, interview met Hendrik Beskers 1990.

³³ Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink 8-1-1996.

³⁴ Wilterdink, interview met Siena Stemerding-Kuivers 20-7-1991.

³⁵ Wilterdink, interview met Jan te Kulve 24-4-1997.

naar het dorp ging om goederen te halen die hij aan de grens kon verkopen.³⁶ De mensen die van verder weg kwamen, gingen vaker naar een winkeltje, waar ze allerlei producten legaal konden kopen. Of ze die legaal via de douane of illegaal via smokkel de grens over brachten was aan hen. De directe Duitse burenen gingen bij hun Nederlandse burenen boodschappen halen, maar ze smokkelden ook samen grotere partijen de grens over om in Duitsland verder te verkopen.

Kaart Winterswijk met grens³⁷

Goede burenen, verre onbekenden

De verschillen in personen die langs kwamen, had ook gevolgen voor de verhoudingen tussen de mensen. Siena Stemerding-Knuivers geeft aan dat er bij de grenswinkel van haar ouders in Huppel vooral buurtbewoners kwamen. Alle mensen die langskwamen kende ze en ze kwamen ook vaker langs. Dit zorgde ervoor dat ze een goede band opbouwde met haar Duitse burenen. In haar geval was deze band zo goed, dat ze zelf ook boodschappen ging doen in het Duitse Vreden. Het volgende citaat geeft dit weer. Ze vertelt hierbij dat ze liever in Vreden boodschappen deed dan in Winterswijk, want de Winterswijkse winkeliers lieten haar ook niks verdienen en de mensen uit Vreden kende ze goed.

³⁶ Wilterdink, interview met Job Wissink 10-2-1994.

³⁷ Google Maps, juni 2021, eigen bewerking.

‘Willem: "Geng i'j zelf nog wal völle nao Vreene?"

Siena: "Noo neet meer,.....vaake inkopen doon.....Daor kow ze beater wat laoten verdienen as in Wenters. Dee leten uns ok niks verdienen..."

Willem: "Oh jao, zee kwammen hier wat kopen en dörme geng i'j ok daor hen....."

Siena: "Oh, dee kennen wi'j allemaole.....'³⁸

Bij Hendrik Beskers in Kotten waren andere smokkelaars actief. Volgens hem waren de Duitse smokkelaars vooral soldaten die tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden gevochten. In zijn eigen woorden beschrijft hij ze als moordenaars en vechtersbazen.

‘Hendrik: " (...) dat [smokkelaars] wann'n neet zukke braven.....I'j mot reaken....dee wann'n hele daage an't scheten en an't moorn e'west en noo zoll'n ze honger lien....en dat smokkelen was echt iets veur dee jonges....sleipken deur de buske bi'j nach en ontie....En daorbi'j konn'n ze good verdienen...'³⁹

Ondanks dat dit twee persoonlijke ervaringen zijn, is ook in de rest van de interviews terug te zien dat er verschillend werd gedacht over de smokkelaars. Dit zou te maken kunnen hebben met het feit dat niet iedereen aan de Nederlandse kant van de grens meedeed aan de smokkelpraktijken, maar bij de gebruikte interviews is dit niet het geval. Alle geïnterviewden hebben in grote en mindergrote mate gesmokkeld.

Ook de Nederlanders waren dus smokkelaars en ook hierover komt een beeld naar voren in de interviews. Hoewel smokkel officieel verboden was, blijkt uit de interviews dat niemand die aan de grens woonde er erg moeilijk over deed. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Hendrik Droppers.⁴⁰ Hoewel zijn gezin dicht bij de grens woonde, hadden ze geen grenswinkel en deden ze ook niet actief mee aan de smokkel. Zijn burens hadden wel een kruidenierswinkel waar veel Duitsers kwamen. Uit zijn interview blijkt dat hij de smokkel niet zo erg vond, maar de Duitse klanten wel. Volgens hem werden zijn bejaarde burens die een grenswinkel hadden, regelmatig opgelicht door smokkelaars die niet betaalden in de winkel. Hoewel de smokkel zelf niet als een probleem werd gezien, was het ook geen onderwerp waar uitgebreid over gesproken werd. Dit komt naar voren in een interviewverzoek. De mevrouw wilde niet meewerken aan een interview

³⁸ Wilterdink, interview met Siena Stemerding-Kuivers 20-7-1991.

³⁹ Wilterdink, interview met Hendrik Beskers 1990.

⁴⁰ Wilterdink, interview met Hendrik Droppers 22-6-1994.

over smokkel, want daar had je het niet over, ook niet na meer dan 80 jaar. Hoe minder mensen ervan wisten hoe beter.

Naast de smokkelaars waren er ook de commiezen die de smokkel moesten tegengaan. Er waren zowel Nederlandse als Duitse commiezen die ieders aan hun kant van de grens moesten blijven. Uit de interviews en de literatuur blijkt dat er een verschil was tussen Nederlandse en Duitse commiezen.⁴¹ De Nederlandse commiezen waren strenger en fanatieker dan de Duitse commiezen. Er zijn voorbeelden bekend waarbij de Nederlandse commiezen in de bosjes lagen te wachten om mogelijke smokkelaars te betrappen. Dit was bijvoorbeeld het geval in het Woold, waar een Nederlandse commies dagenlang in de bosjes verstopt lag om een boerderij in de gaten te houden.⁴² Van de Duitse commiezen zijn er juist verhalen bekend dat zij meehielpen met de smokkel om zo een centje bij te verdienen. Dit komt onder andere naar voren in het interview met Betsy ten Dolle.⁴³ Hoewel zij in 1934 is geboren en de hoogtijdagen van de smokkel, de jaren 1919-1932, dus niet bewust heeft meegemaakt, heeft ze wel de verhalen van haar ouders gehoord. Hierbij gaat het onder andere over hoe de zin: 'die Luft ist rein' regelmatig door de Duitse commiezen aan haar vader werd overgebracht als teken dat er gesmokkeld kon worden. Dit verhaal komt ook terug in het boek van Willem Wilterdink, dat eerder is uitgegeven dan het interview met Betsy ten Dolle.⁴⁴ Ook in het interview van Hendrik Beskers komt naar voren hoe een aardige Duitse commies hem liet lopen toen hij Hendrik betrapte op smokkel.⁴⁵ De commies kwam regelmatig bij hem op de koffie en ze kenden elkaar dus goed. Naast deze vriendschappen waren er ook Duitse commiezen die graag een graantje meepikten van de smokkel. Dit was het geval bij Job Wissink uit Ratum.⁴⁶ De Duitse commies kwam 's avonds langs en volgens Job moest hij dan op de deel over de zakken smokkelwaar kruipen. In de keuken kreeg hij een kopje koffie en toen hij weer terug ging, was alles de grens over. De commies kreeg een sigaar of een kilo koffie mee zodat hij niks doorvertelde. Job vertelt ook dat niet alle Duitse commiezen zo makkelijk waren. Er was een Duitse commies uit Polen die erg streng was. Al met al kan dus geconcludeerd worden dat niet alle commiezen streng waren, maar ook niet alle commiezen hielpen mee met de smokkel. Wel wordt in de meeste interviews aangegeven dat de Duitse commiezen in het algemeen makkelijker waren dan de Nederlandse commiezen.

⁴¹ Wilterdink, *Verhalen van de grens*, 43-51. Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink 8-1-1996.

⁴² Wilterdink, *Verhalen van de grens*, 43-51.

⁴³ Wilterdink, interview met Betsy ten Dolle 15-2-1999.

⁴⁴ Wilterdink, *Verhalen van de grens*, 69.

⁴⁵ Wilterdink, interview met Hendrik Beskers 1990.

⁴⁶ Wilterdink, interview met Job Wissink 10-2-1994.

Hierboven is beschreven hoe de ontmoetingen tussen Nederlanders en Duitsers bij de grens tot stand kwamen door smokkel. Er is een duidelijk verschil tussen de klanten die bij de boerderijen en winkeltjes kwamen. Als eerste waren er de directe Duitse burens die samen met de Nederlandse burens smokkelden. Zij brachten samen goederen over de grens die in Duitsland doorverkocht konden worden, alsmede producten voor eigen gebruik. Daarnaast waren er de Duitsers die van verder weg kwamen om in de grenswinkeltjes aankopen te doen. Zij kwamen vaak met een grotere groep. Omdat dit geen bekenden waren van de Nederlanders, hadden zij een andere relatie met de Nederlanders dan de Duitse burens. Tenslotte waren er nog de commiezen aan beide kanten van de grens. De Nederlandse commiezen waren over het algemeen strenger dan de Duitse commiezen. Dit wil echter niet zeggen dat er geen uitzonderingen waren. In het volgende deel wordt uiteengezet hoe smokkel een vorm van encounter is.

Smokkel in Winterswijk als vorm van encounter

Hierboven is beschreven hoe smokkel in Winterswijk eruitzag, welke producten er werden verhandeld, wie er mee deden en hoe er over de ander werd gedacht. In dit gedeelte zal verder ingegaan worden op hoe en waarom smokkel een vorm van encounter is. Hierbij wordt in het bijzonder gekeken naar de volgende factoren: de fysieke ruimte en de gevolgen daarvan, de ander, welke vormen zij aannam en de gevolgen hiervan en tot slotte naar de emotionele betekenis van de ontmoeting. Ook wordt beschreven wat de tegenstelling is bij de verschillende ontmoetingen. De tegenstelling is immers het belangrijkste aspect bij het definiëren van een encounter.

De fysieke ruimte waarin smokkel plaatsvond is uitgebreid beschreven. Met name de ligging aan een spoorweg had veel invloed op de clandestiene ontmoetingen tussen mensen. Maar ook het landschap speelt een rol bij de smokkel. Door het coulisselandschap met zijn vele houtwallepjes en de kronkelende grens die op sommige plekken door veengebieden liep, was Winterswijk bij uitstek een gebied waar men zich goed kon verstoppen en dus smokkelen. In de veengebieden moesten de smokkelaars goed de weg kennen om gebruik te maken van de paadjes, hier waren bewoners vaak in het voordeel ten opzichte van de commiezen. De verschillende spoorbanen in het landschap zorgden ervoor dat Winterswijk goed te bereiken was voor smokkelaars die van verder wegwamen. Het gevolg van de omgeving is duidelijk zichtbaar in de ontmoetingen en daaruit vloeiende relaties tussen Duitsers en Nederlanders. Dit wordt duidelijker als ‘de ander’ in de analyse beschreven wordt.

De ander nam bij de smokkel en de daaruit ontstane ontmoetingen verschillende vormen aan. Deze vormen zijn in de vorige paragraaf naar voren gekomen en zullen nu verder geanalyseerd worden. Allereerst wordt er gekeken naar de ander die via de spoorwegen uit Duitsland kwam. Deze mensen kwamen van verder weg, meestal in een groep en bleven voor een korte tijd in Winterswijk. Het gevolg hiervan voor de ontmoeting tijdens de smokkel was dat de Nederlanders en Duitsers elkaar niet kenden. De Duitsers waren duidelijk de klanten, terwijl de Nederlanders geld aan hen verdienden door de waren te verkopen. Omdat de klanten niet lang bleven werden er geen langdurige relaties opgebouwd. Ook waren de ontmoetingen niet gebaseerd op vertrouwen, de Nederlander wist niet precies wie hij voor zijn neus had en of diegene wel te vertrouwen was. De emoties die bij de ontmoetingen met Duitsers van verder weg kwamen kijken, zijn vooral te definiëren als emoties van wantrouwen. Desondanks zorgden de ontmoetingen ook voor positieve emoties van blijdschap bij de Nederlanders, zoals blijkt uit de één van de verhalen van Willem Wilterdink.⁴⁷ Er was dus lang niet altijd sprake van wantrouwen. De tegenstelling bij deze ontmoetingen was vooral de afkomst. De Duitsers die van verder weg kwamen, kwamen minder vaak, hierdoor konden de Nederlanders en de Duitsers geen langdurige relatie opbouwen en bleef het bij eenmalige ontmoetingen.

De clandestiene ontmoetingen tussen Nederlanders en Duitsers die beiden dicht bij de grens woonden verliepen anders. Dit had vooral te maken met dat ze burens waren en elkaar dus voor langere tijd kenden. Daarnaast konden beiden winst behalen uit de smokkelhandel, het onderscheid tussen klant en verkoper, zoals bij de Duitsers van verder weg, was hier minder duidelijk. Naast smokkelaars waren ze vooral burens. Ze gingen ook naar elkaars verjaardagen en bruiloften, hielpen elkaar wanneer dat nodig was en spraken hetzelfde dialect. De Nederlanders spraken ook anders over hun Duitse burens dan over de Duitsers die van verder weg kwamen. Als het in de interviews gaat over de burens, wordt er gesproken met achternamen, terwijl het bij mensen van verder weg gaat over 'de Pruisen', de burens worden in de interviews nooit zo genoemd.⁴⁸ Ook de emoties die bij de ontmoetingen komen kijken zijn anders. Hoewel smokkel een activiteit was waarbij spanning kwam kijken, waren de onderlinge emoties anders door de band die de burens hadden. Er was sprake van vertrouwen, wederzijdse interesse en medeleven, zoals blijkt uit het verhaal van Hendrik Aarnink, die vertelt over het verdriet na het overlijden van zijn Duitse buurjongens tijdens de Eerste Wereldoorlog.⁴⁹ De tegenstelling bij deze

⁴⁷ Wilterdink, *Verhalen van de grens*, 66.

⁴⁸ Wilterdink, interview met Jan te Kulve, 24-4-1997. Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink, 8-1-1996. Wilterdink, interview met Hendrik Beskers, 14-3-1994. Wilterdink, interview met Job Wissink, 10-2-1994.

⁴⁹ Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink, 8-1-1996.

ontmoetingen is veel moeilijker te duiden. De mensen hebben wel een andere nationaliteit, maar zijn in de eerste plaats buren van elkaar. Daarom zou gezegd kunnen worden dat de smokkel door Nederlandse en Duitse burens, geen vorm van encounter is, omdat het belangrijkste aspect, de tegenstelling, ontbreekt.

Naast de ontmoetingen tussen smokkelaars onderling, waren er ook ontmoetingen met de commiezen. Zij waren de gezamenlijke vijand van de smokkelaars, maar hielpen de smokkelaars soms ook bij de smokkel. Dit zorgde ervoor dat de ontmoetingen verschillende betekenissen hadden. Het verschilde per commies of hij te vertrouwen was, waardoor er geen eenduidige betekenis kan worden gegeven voor de ontmoeting tussen commies en smokkelaars. Wel is er een duidelijk beeld van de emoties die opkwamen bij een ontmoeting met een commies, zeker tijdens de smokkel zelf. Hierbij moet gedacht worden aan emoties van angst, onzekerheid, spanning en opwinding, maar ook opluchting wanneer de goederen goed over de grens waren gekomen.⁵⁰ De tegenstelling bij deze ontmoetingen ligt in de machtsverhoudingen. Hoewel sommige smokkelaars en commiezen elkaar kenden, hadden de commiezen de macht om de smokkelaar op te pakken.

Uit bovenstaande analyse blijkt dat sommige ontmoetingen die ontstonden door smokkel zijn te definiëren als encounter. De ontmoeting tussen smokkelaars ging verder dan alleen een ontmoeting. Hoewel de tegenstellingen tussen de twee personen, zoals de definitie luidt, niet altijd even duidelijk zijn, zijn ze wel te benoemen. Ten eerste de nationaliteit, als het gaat over de ander is dit één van de eerste aspecten die benoemd wordt in de interviews. Daarnaast kan de verhouding tussen de smokkelaars ook verschillen, dit heeft met name te maken met de ligging aan de grens. De tegenstelling verandert als iemand van verder weg komt, dan is er niet alleen een verschil in nationaliteit, maar ook in afkomst. Hierdoor verandert de relatie tussen Nederlander en Duitser. De relatie is het tweede aspect van de ontmoeting die van belang is. Twee burens hadden naast een smokkelrelatie ook verbanden op andere vlakken. Hierdoor hadden zij een andere relatie met de Nederlanders dan de mensen die van verder weg kwamen. Ook de betekenis van de ontmoeting veranderde hierdoor, men zag elkaar niet als Duitser of Nederlander, maar vooral als buurman. Daarnaast verschilden de emoties per ontmoeting. Met name bij de ontmoeting met commiezen kwamen andere emoties kijken, omdat de machtsverhouding tussen smokkelaar en commies duidelijk was. Maar ook bij de ontmoeting tussen burens of onbekenden kwamen verschillende emoties kijken. Bij de burens was dit bijvoorbeeld herkenning en vertrouwen, terwijl bij de onbekenden wantrouwen een rol speelde.

⁵⁰ Ibidem. Wilterdink, interview met Hendrik Jan ter Beest, 7-3-1995.

De meest belangrijke conclusie die gesteld kan worden, is dat er geen eenduidige definitie kan worden gegeven van de encounter tussen smokkelaars. Afhankelijk van de locatie, afkomst en relatie kreeg elke ontmoeting een andere betekenis. De tegenstelling, die zo belangrijk is bij het concept encounter, is geen eenduidige tegenstelling en verschilt per smokkelmoment. Bij de ontmoeting tussen twee burens die samen smokkelden, kan zelfs gesteld worden dat er geen sprake is van encounter, omdat de tegenstelling ontbreekt. Om het beeld van smokkel in Winterswijk in een breder perspectief te plaatsen, wordt er in het volgende hoofdstuk gekeken naar de perceptie op smokkel in landelijke kranten en nationale politiek.

Misdaad of ondernemerschap?

‘Vrijdagavond hebben twee plat-Duitsch sprekende, ongeveer 30-jarige mannen, die zich eenigszins vermomd hadden, den bejaarden grenswinkelier Rauwerdink in het Woold onder Winterswijk in zijn woning overvallen.’⁵¹ Deze bejaarde grenswinkelier is mijn over-overgroot opa via mijn moeders kant. Dit citaat laat zien dat de smokkel ook zijn keerzijde had. Deze roofoverval was namelijk niet de eerste overval op een grenswinkel in Winterswijk. Vanaf begin jaren 1920 namen de smokkel en overvallen toe door de hyperinflatie in Duitsland. Hoewel er meer te verdienen viel aan de smokkel, werden de overvallen steeds gewelddadiger en ook grensbewoners zonder winkeltje werden de dupe. In 1923 werden er in de Tweede Kamer vragen gesteld over hoe de veiligheid voor de grensbewoners gegarandeerd kon worden. Dit was niet de eerste keer dat er in Den Haag over de smokkelpraktijken werd gesproken. Uit het eerste hoofdstuk bleek dat smokkel door de meeste mensen uit de buurt niet als misdrijf werd gezien, ondanks dat het strafbaar was. Om de smokkel in Winterswijk in een breder perspectief te plaatsen wordt er in dit hoofdstuk gekeken naar de perceptie op smokkel in Den Haag en in de media. Dit wordt gedaan aan de hand van Tweede Kamerstukken en ingezonden brieven in kranten.

Smokkel in landelijke kranten

De meeste nieuwsberichten over smokkel die op Delpher staan gaan over grote smokkelzaken, of kleine vergrijpen. Bij de kleine vergrijpen, zoals die ook in Winterswijk voorkwamen, gaat het meestal om korte mededelingen van uit de hand gelopen smokkelpraktijken waar doden of gewonden vielen of aanhoudingen van smokkelaars.⁵² De smokkellocatie waarover geschreven

⁵¹ ‘Roofoverval in een grenswinkel’, *De standaard* (6 februari 1932).

⁵² ‘Smokkelaar doodgeschoten’, *De Tribune sociaal democratisch weekblad* (24 januari 1919). ‘Mishandeling van een soldaat-commies’, *De Courant* (24 januari 1919). ‘Smokkelhandel te Zevenaar’, *De Courant* (3 februari

wordt verschilt per bericht, het gaat over smokkel in de haven, smokkel aan de grens en smokkel in het binnenland.⁵³ Hieruit blijkt dat smokkel op veel meer plekken plaats vond dan alleen aan de Nederlands-Duitse grens. Omdat uit de korte artikelen niet zoveel informatie te halen is over hoe er naar smokkel werd gekeken, wordt in het vervolg van dit onderzoek gekeken naar drie ingezonden brieven in de krant *De Tijd*. Door het gebruik van de brieven wordt duidelijk hoe drie mensen uit het land naar smokkel keken. Ook geeft de plaatsing van de brieven aan, dat de krant deze ingezonden stukken relevant genoeg vond om te plaatsen.

In augustus 1920 wordt er via drie brieven in *De Tijd* een discussie gevoerd over smokkelhandel. Het begint met het ingezonden stuk van een abonnee in de krant van 4 augustus waarin hij zegt te vermoeden dat de krantenberichten over suikersmokkel geplaatst worden uit jaloezie van winkeliers elders in het land jaloers zijn op de winkeliers aan de grens die profiteren van de vraag vanuit de buurlanden.⁵⁴ Hij beargumenteert dat deze jaloezie nergens voor nodig is op basis van zijn eigen ervaringen. Zo heeft hij van de rijksambtenaren gehoord dat er weinig suiker gesmokkeld wordt. Daarnaast wijst hij op de vele concurrentie tussen winkeliers aan de grens, waardoor de prijzen niet hoger zijn dan elders in het land. Wel zegt hij dat er mensen met kapitaal zijn die winkels opzetten aan de grens om goed te verdienen. Echter, volgens hem is dit hun goed recht en zouden andere lezers daar niet over moeten vallen. De auteur van de ingezonden brief op 9 augustus is het absoluut niet eens met de eerste schrijver.⁵⁵ Deze G.B. verwijt de schrijver dat hij financieel belang heeft bij de grenshandel. Zoals in de woorden van G.B.: ‘want om dien handel te verdedigen zooals de geachte inzender doet, is belachelijk, als men weet, hoe ’t werkelijk is’.⁵⁶ G.B. maakt echter niet duidelijk hoe het dan werkelijk gaat, maar hij laat ook in het vervolg van zijn brief merken dat hij het niet eens is met de uitspraken van de eerste schrijver. Op 11 augustus komt er een reactie op voorgaande twee brieven van G. Pijnenburg.⁵⁷ Deze persoon schaart zich volledig achter het betoog van G.B. en noemt het ‘diep treurig’ dat er mensen zijn die de smokkel en woekerprijzen goedpraten en via ingezonden stukken de rest van de lezers ‘zand in de ogen strooien’.⁵⁸ Het kan volgens G. Pijnenburg niet anders dan dat de eerste schrijver zelf betrokken is bij de smokkel, anders zou hij het niet goedpraten. G. Pijnenburg geeft zijn mening stilliger weer dan G.B. door telkens te herhalen dat

1919).

⁵³ ‘De smokkelarij’, *De nieuwe courant* (17 februari 1919).

⁵⁴ ‘Smokkelhandel aan de grenzen’, *De tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (4 augustus 1920).

⁵⁵ ‘Smokkelhandel aan de grenzen’, *De tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (9 augustus 1920).

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ ‘Smokkelhandel aan de grenzen’, *De tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (11 augustus 1920).

⁵⁸ Ibidem.

de eerste schrijver niet weet waar hij het over heeft. Deze kleine discussie via ingezonden brieven laat zien dat er op verschillende manieren tegen smokkel werd aangekeken.

Natuurlijk zijn drie brieven niet genoeg om een algemene uitspraak te doen. Mogelijk zijn andere ingezonden brieven over dit onderwerp niet gepubliceerd of hebben mensen niet geschreven. Echter, de discussie geeft wel aan dat er verschillende meningen waren over smokkel en dat krantenlezers het onderwerp belangrijk genoeg vonden om een brief te sturen. Uit de woorden die worden gebruikt in de brief blijkt dat vooral G. Pijnenburg de smokkel ten zeerste afkeurt, G.B. keurt de smokkel ook af, maar richt zich meer op het schrijven van onwaarheden. De eerste schrijver probeert in hun ogen de smokkel goed te praten, terwijl zijn stuk ook geïnterpreteerd kan worden als een uitleg van wat er gebeurt. Hij keurt smokkel inderdaad niet volledig af, maar geeft wel een uitleg waarom er niet zoveel gesmokkeld wordt zoals in de krantenstukken word beweerd. Naast persoonlijke meningen, waren er ook politieke meningen over smokkel, die worden in het volgende deel onderzocht.

Smokkel in de landelijke politiek

In navolging van de overval in februari 1923, richtten de Kottenaren hun eigen burgerwacht op. Een groep mannen hield om de beurt elke avond de wacht bij de grens.⁵⁹ Het antwoord op de Kamervragen bevestigde hun gevoel van gevaar. Volgens de Minister van Justitie was er namelijk geen sprake van gevaar voor de grensbewoners in grensgemeenten, alleen Winterswijk vormde een uitzondering met zijn 45 kilometer grensgebied.⁶⁰ Hoewel de vragen gaan over de veiligheid van de grensbewoners en niet over de smokkel, hebben de twee volgens de Nieuw Winterswijkse Courant wel een verband met elkaar.⁶¹ In de krant wordt geschreven dat de mannelijke overvallers door hun bedelende vrouwen wisten waar ze moesten zijn en wat er te halen viel. Naast de Kamervragen over dit voorval wordt er niet specifiek gesproken over smokkel in Winterswijk. Wel wordt de smokkel in zijn algemeenheid besproken, dit geeft een beeld hoe de Tweede Kamer dacht over de smokkelhandel.

Als de bronnen worden geraadpleegd valt allereerst op dat de term ‘smokkel’ niet vaak voorkomt in de Kamerstukken, in totaal zijn er 33 resultaten. Hier zijn meerdere verklaringen voor te geven. Ten eerste is het mogelijk dat nog niet alle stukken gedigitaliseerd zijn waardoor er stukken missen. Ten tweede is het mogelijk dat er in de Tweede Kamer via een ander woord over smokkel werd gesproken. Echter, wanneer er wordt gezocht op andere termen zoals

⁵⁹ Wilterdink, interview met Gerrit Tenkink 12-2-2002.

⁶⁰ Tweede Kamer, aanhangsel, 1922-1923, 184, Vragen de heer Boon.

⁶¹ ‘Brutale inbraak’, *Nieuw Winterswijkse Courant* (11 februari 1923).

grenshandel en grenswinkel verschijnen er niet meer resultaten. Een derde mogelijke reden dat er weinig Kamerstukken over smokkel zijn, is dat er in Den Haag niet zoveel werd gesproken over smokkelpraktijken. Hieronder zullen enkele Kamerstukken geanalyseerd worden op hoe er over smokkel werd gesproken. De stukken komen uit de periode 1919-1929. In de jaren 1930 wordt er minder over smokkel gesproken. Een mogelijke verklaring hiervoor is het aanscherpen van de grensbewaking door Duitsland, waardoor de smokkel moeilijker en gevaarlijker werd.

Het Kamerstuk uit juli 1920 moet binnen de context van die tijd worden gezien, de Eerste Wereldoorlog was afgelopen en er waren voedseltekorten in Duitsland en België. Hier profiteerden de smokkelaars van met als gevolg een prijsstijging van het eten in Nederland, aldus het Kamerlid Schaper.⁶² Volgens de heer Weitkamp wordt er vooral aan de oostgrens van Nederland nog teveel gesmokkeld. Een duidelijke mening over smokkel komt in deze discussie niet naar voren, omdat het vooral gaat over de hoge prijzen van levensmiddelen. Eén van de oorzaken zou smokkel zijn, maar er worden ook nog andere oorzaken genoemd. Hoewel er wel kort wordt gesproken over het oplossen van smokkel, volgens sommigen de grens opengooien en volgens anderen de grens gesloten houden, wordt smokkel niet volledig afgekeurd. Dit is anders in december 1920 wanneer er een debat is over de verhoging van het accijns op gedistilleerde dranken.⁶³ Door de verhoging wordt het prijsverschil met België veel groter, waardoor Kamerleden verwachten dat de smokkel zal toenemen. Daarbij wordt genoemd dat er nu nog een strengere grensbewaking is, zoals die is opgesteld in de Eerste Wereldoorlog. Als de grensbewaking weer naar het niveau gaat van voor de oorlog, volgens de leden weinig ambtenaren in een groot gebied, wordt het voor smokkelaars nog makkelijker om winst te maken. De wet wordt ingezet om overmatig drinken tegen te gaan, maar volgens enkele Kamerleden is excessieve smokkel erger dan de winst die behaald wordt door de drankbestrijding. Smokkel heeft volgens hen tot gevolg dat er grote grensdrama's zullen ontstaan en dat de oneerlijkheid in prijsverschillen toeneemt. Ook zijn de leden bang voor de toename van criminaliteit als gevolg van de smokkel. Ze betogen dan ook dat ze niet kunnen instemmen met een wet die de smokkel vergroot. Minister de Vries beantwoordt de vragen van de leden en wijst op het feit dat er strenge regels zijn over hoeveel alcohol iemand bij zich mag hebben. Daarnaast ontkent hij niet dat de smokkel niet zou toenemen, maar hij stelt dat er extra maatregelen genomen kunnen worden, mocht de smokkel echt toenemen. Uit dit debat zijn twee punten op te merken. Allereerst zijn er leden die tegen de smokkel zijn en smokkel zien als een gevaar voor de grensbewoners en als oorzaak voor de stijgende criminaliteit. Ten tweede is er de zienswijze

⁶² Tweede Kamer, vergadering, 1919-1920, 2955, 105^e vergadering, juli 1920.

⁶³ Eerste Kamer, vergadering, 1920-1921, 183, 12^e vergadering, december 1920.

van de minister die het niet met de leden eens is en vindt dat de toename van smokkel minder erg is dan het niet doorvoeren van de belastingen.

In 1927 wordt het debat over alcohol opnieuw gevoerd. Na het ingaan van de eerste accijnsheffingen nam de alcoholconsumptie flink af. Eén van de verklaringen hiervoor zou kunnen zijn dat de drank illegaal werd gedistilleerd en verhandeld.⁶⁴ Volgens het kamerlid Kortenhorst is het een verkeerde beslissing geweest om de wet door te voeren, terwijl het gevaar bestond dat de smokkel zou toenemen. De regering werkte volgens hem de smokkel in de hand. Over de smokkelaars zegt hij het volgende: ‘zij bewegen zich op moreel gebied, zij ondermijnen den eerbied voor de wet, zij brengen de volksgezondheid in gevaar, zij desorganiseren den normalen handel en vormen een voortdurende bedreiging voor de nijverheid’.⁶⁵ Ook de regering ziet in dat de accijnsverhoging op gedistilleerde dranken niet de gehoopte uitkomsten heeft en wil de accijnzen verlagen, mede om de smokkel te stoppen. De mening van de regering is dus verschoven, van accijnzen zijn belangrijker dan smokkel, naar smokkel is belangrijker dan accijnzen.

Naast debatten over levensmiddelen, wordt er ook over smokkel gesproken in een debat over de vereenvoudiging van de rechtspleging in lichte strafzaken.⁶⁶ Hierin wordt terugverwezen naar de oorlogstijd en dat het soms jaren duurde voordat smokkelaars hun straf kregen. In de tussentijd gingen zij gewoon door met smokkelen. In het ergste geval liet een uitspraak zolang op zich wachten dat de smokkelaar een strafvermindering kreeg. Dit is volgens de sprekers niet wenselijk, dus hier moest een oplossing voor komen. Hieruit blijkt dat smokkel werd gezien als een misdrijf en wordt veroordeeld door de Kamerleden. Dit verschilt met de opvatting die in het grensgebied heerste. Hoewel de bewoners wisten dat het een misdrijf was, zagen ze ook de voordelen van de smokkel in, namelijk het spekken van de portemonnee.

Hoewel er dus niet zoveel over smokkel werd gesproken, zijn grensproblemen wel een regelmatig terugkerend thema in de Tweede Kamer, meer dan smokkel. Ook Winterswijk komt hierbij aan bod, zoals bleek aan het begin van dit deel. Hoewel het woord smokkel niet letterlijk in het stuk voorkomt, geeft het wel een beeld van één van de problemen die speelden aan de grens en welke kijk de Tweede Kamer hier op had. Ook in 1922 wordt er over grensproblemen in Winterswijk gesproken in de Tweede Kamer. Dit stuk geeft een beeld over de problemen aan de grens die deels het gevolg zijn van smokkelpraktijken.⁶⁷ De discussie gaat over het opheffen

⁶⁴ Tweede Kamer, vergadering, 1927-1928, 735, 26^e vergadering december 1927.

⁶⁵ Tweede Kamer, vergadering, 1927-1928, 735, 26^e vergadering december 1927.

⁶⁶ Tweede Kamer, vergadering, 1920-1921, 2467, 88^e vergadering mei 1921.

⁶⁷ Tweede Kamer, vergadering, 1921-1922, 1511, 52^e vergadering februari 1922.

van de verboden strook, een 300 meter brede strook waar mensen niet in mochten komen, tenzij zij een pas bij zich hadden waarmee ze konden aantonen dat ze zich in de strook mochten bevinden. Het lid Van Rappard leest in het debat negen brieven voor van Winterswijkers over het handelen van de politietroepen. Dit zijn niet alle brieven die hij heeft ontvangen, ze dienen als voorbeeld voor de problemen. Uit de brieven blijkt dat de grensbewoners streng werden gecontroleerd door de militaire politie. Zelfs in hun eigen huis moesten ze de pas laten zien en als ze hem ergens in huis hadden liggen kregen ze een proces-verbaal voor het niet gelijk kunnen tonen van de pas. Ook werd er geschoten op waakhonden, kon een dokter niet bij een zieke komen, omdat hij geen pas had en moest een baby een pas bij zich hebben, terwijl dit volgens de wet niet nodig was vanwege de leeftijd. Hoewel smokkel een ongewenste daad is volgens de Kamer, zoals blijkt uit de eerdere stukken, zorgen de oplossingen, identificeren met een grenspas, ook voor de nodige problemen.

In deze paragraaf is onderzocht hoe de landelijke politiek naar smokkel keek. Allereerst viel op dat er weinig documenten zijn waarin het woord smokkel voorkomt, dit kan meerdere redenen hebben. Allereerst is het mogelijk dat nog niet alle documenten erop staan, ten tweede kan er een ander woord gebruikt zijn en ten slotte kan het zijn dat er niet zoveel over smokkel werd gesproken. Als wordt bekeken hoe de receptie van smokkel was in de bronnen waar het woord wel in voorkomt, komen twee dingen naar voren. Smokkel wordt gezien als een criminaliteit die voorkomen dient te worden, omdat het de prijzen opstuwt waardoor mensen meer geld moeten betalen voor levensmiddelen. Desondanks heeft smokkel niet de prioriteit wanneer het gaat om de verhoging van de accijnzen op gedistilleerde dranken. De verhoging heeft tot gevolg dat de smokkel stijgt, maar dit wordt minder belangrijk gevonden. Als de wet in uitvoering is en geëvalueerd wordt, blijkt smokkel een groter thema te zijn geworden waardoor de accijnzen weer worden verlaagd. Uit andere stukken blijkt dat grensproblemen wel een onderwerp zijn in Den Haag, maar dat het hierbij over andere problemen gaat dan smokkel, zoals de militaire politie en grensbewaking. Smokkel is geen onderwerp dat hier direct in naar voren komt, al speelt het wel mee op de achtergrond, zoals in de Kamervragen na aanleiding van een roofoverval.

Conclusie

In deze scriptie is onderzoek gedaan naar smokkel in de grensgemeente Winterswijk als vorm van encounter. Smokkel past binnen het bredere onderwerp grensstudies waar sinds de jaren

1990 onderzoek naar wordt gedaan. Hierbij wordt vooral gekeken naar hoe landen met elkaar samenwerken, waarbij het vaak gaat over nationale politiek, aldus historica Mulder-Boers.⁶⁸ Historicus De Graaff beargumenteert dat dit niet terecht is, omdat aan de grens ook interessante gebeurtenissen plaatsvinden en een verbreding van het thema brengt onderbelichte verhalen naar voren.⁶⁹ Ook in het onderzoek naar Nederland-Duitsland studies gaat het vaak over de nationale politiek na 1980. Historicus Frits Boterman en germaniste Marianne Vogel richten zich wel op een andere periode, namelijk het interbellum, maar kijken vooral naar de artistieke en culturele uitwisseling tussen de landen.⁷⁰ Op lokaal niveau is er in Winterswijk wel onderzoek gedaan naar smokkel, maar meestal uitte zich dit in romantische vertellingen of studies zonder diepgaande analyse. Er is dus sprake van een lacune bij het thema grensstudies op wetenschappelijk gebied, namelijk de periode, het onderwerp en de locatie. De hoofdvraag die gesteld is in dit onderzoek luidt als volgt: hoe is smokkel in Winterswijk in het interbellum als vorm van encounter te verklaren, en welke verschillende factoren speelden een rol bij deze clandestiene ontmoetingen? Deze vraag is beantwoord aan de hand van twee deelvragen. In het eerst hoofdstuk is gekeken naar de vraag: hoe zag de smokkel in Winterswijk eruit en welke factoren speelden een rol? In hoofdstuk twee is de smokkel in een breder perspectief geplaatst door te kijken naar de receptie van smokkel in landelijke kranten en de nationale politiek doormiddel van de volgende deelvraag: wat was de perceptie op smokkel in de landelijke kranten en nationale politiek uit?

Voordat de deelvragen beantwoord konden worden, is er gekeken naar het concept encounter en hoe dit gebruikt ging worden in het onderzoek. Allereerst bleek dat het een concept is dat in verschillende disciplines wordt gebruikt, met als gevolg dat de accenten bij het gebruik elke keer anders liggen. De gemene deler bij het gebruik van het concept is dat een encounter gaat over een ontmoeting tussen tegengestelden. Uit een rondgang langs de verschillende onderzoeken kwamen drie aspecten naar voren die in dit onderzoek in meer of mindere mate zijn gebruikt. Ten eerste de fysieke ruimte waarin een ontmoeting plaatsvindt, hierbij was het belangrijkste onderzoek afkomstig van Pratt, die het concept contact zone heeft geïntroduceerd.⁷¹ Ten tweede is de ander een belangrijk aspect bij het analyseren van encounter. Deze ander kan verschillende vormen aannemen zoals bleek uit het onderzoek naar dier-mensrelaties. Ten slotte is er onderzoek gedaan naar de emoties die opkomen bij een ontmoeting tussen tegengestelden.

⁶⁸ Mulder-Boers, *De grens getrokken*, 5.

⁶⁹ De Graaff, 'The Dutch border areas 1933-1945', 211.

⁷⁰ Boterman, Vogel, *Nederland en Duitsland in het interbellum*, 10.

⁷¹ Pratt, 'Arts of the contact zone', 36.

Deze emoties kunnen net als de ontmoetingen erg uiteenlopend en tegengesteld zijn. In de bekeken wetenschappelijke publicaties kwamen ook de tijdelijkheid en onverwachte uitkomsten van een ontmoeting voorbij, deze aspecten waren voor deze scriptie minder van belang en zijn dus niet expliciet meegenomen in de analyse.

In het eerste hoofdstuk is beschreven hoe smokkel in Winterswijk eruit zag en wie er allemaal aan meededen. Hieruit bleek dat er verschillende groepen te onderscheiden waren, mede afhankelijk van de locatie. Allereerst waren er de Duitsers die van verder weg met de trein kwamen en zo in Kotten en het Woold belanden. Ten tweede waren er de Duitse burens die dicht aan de grens woonden en profiteerden van de smokkel door zelf ook waren te verhandelen. Daarnaast waren er de Nederlanders die dicht aan de grens woonden en de smokkelproducten verkochten aan de Duitsers van verder weg en aan de Duitse burens. Ten slotte speelden de commies een belangrijke rol bij de smokkel, zij moesten dit voorkomen, maar hielpen zelf in sommige gevallen ook mee aan de smokkel. Deze informatie heeft de basis gelegd om tot de analyse te komen van smokkel als vorm van encounter. De belangrijkste conclusie van deze analyse was dat er geen eenduidige beschrijving is van smokkel als encounter, elke ontmoeting was anders en afhankelijk van de locatie en de ander, kreeg een ontmoeting een andere betekenis. De tegenstelling bij de ontmoeting komt bij de smokkel vooral naar voren in de verschillende rollen die mensen aannamen. Zo is er sprake van een verschil in nationaliteit en een verschil in macht, bijvoorbeeld tussen commies en smokkelaars. Er kan dus ook geen eenduidige tegenstelling worden genoemd bij smokkel als encounter. Desondanks blijkt uit de analyse dat de meeste clandestiene ontmoetingen wel een vorm van encounter waren, al was de tegenstelling elke keer aanwezig op een ander vlak. Bij de Nederlandse en Duitse burens die samen smokkelden is er geen sprake van encounter, omdat de tegenstelling niet duidelijk aanwezig was. Hoewel ze in nationaliteit verschilden, was het zijn van elkaars burens een belangrijker punt in hun relaties en bij hun ontmoetingen.

Om smokkel en de kijk op smokkel in een breder perspectief te plaatsen is er in het laatste hoofdstuk gekeken naar de kijk op smokkel in landelijke kranten en de nationale politiek. Uit de analyse van drie ingezonden brieven over smokkel in De Tijd bleek dat er op verschillende manieren naar smokkel werd gekeken. Hoewel dit maar een momentopname is en drie brieven niet alles kunnen zeggen over de algemene opvatting over smokkel, zijn ze wel illustratief voor hoe er op verschillende manieren naar smokkel werd gekeken. Uit de analyse van verschillende Kamerstukken komen enkele dingen naar voren. Ten eerste valt op dat er weinig is gezegd over smokkel. Wanneer de stukken geanalyseerd worden, blijkt dat het per onderwerp verschilt hoe belangrijk smokkel was. Het invoeren van hogere accijnspreizen was

belangrijker, ondanks dat de kans bestond dat smokkel zou toenemen. Wanneer de smokkel inderdaad toenam, moesten de accijnsprizen weer omlaag om de smokkel te laten afnemen. Ten tweede valt op dat er wel degelijk wordt gesproken over grensproblemen die onder andere voorkomen uit smokkelhandelingen, maar dat hierbij het woord smokkel niet wordt gebruikt. Dit geeft aan dat er dus wel aandacht is voor de grensproblemen, maar niet voor één van de oorzaken, namelijk smokkel.

Terugkomend op de hoofdvraag, hoe is smokkel in Winterswijk in het interbellum als vorm van encounter te verklaren, en welke verschillende factoren speelden een rol in deze encounter?, kunnen de volgende uitspraken worden gedaan. Allereerst is smokkel in de meeste gevallen te definiëren als encounter, omdat het een ontmoeting tussen tegengestelden is. Afhankelijk van de locatie, de personen en de relatie tussen de personen worden deze tegengestelden bepaald. Dit heeft tot gevolg dat smokkel niet als één encounter beschreven kan worden, omdat elke clandestiene ontmoeting anders was. De factoren die een rol speelden bij de encounter zijn nationaliteit, afkomst, relaties en machtsverhoudingen. De smokkelontmoetingen van mensen die naast een smokkelrelatie ook andere banden hadden en daardoor weinig tegenstellingen, kunnen niet beschreven worden als encounter, omdat het belangrijkste aspect, de tegenstelling, niet aanwezig was.

Dit onderzoek roept natuurlijk ook nieuwe vragen op waar in de toekomst onderzoek naar gedaan kan worden. Allereerst kan er gekeken worden naar andere grensgemeenten en hoe smokkel er daar uitzag en welke verschillen er zijn ten opzichte van andere gemeenten. Daarnaast kan er ook uitgebreider onderzoek worden gedaan naar hoe smokkel werd ontvangen in andere kanalen dan de landelijke kranten en de nationale politiek. Ten slotte is gebleken dat het concept encounter een werkbaar begrip is om ontmoetingen te beschrijven en analyseren. Daarom kan dit concept ook toegepast worden op andere ontmoetingen, zowel aan de grens, als op andere terreinen.

Literatuurlijst

- Agterhof, H., De grens in de Achterhoek. Staatsgrens – douanegrens (Winterswijk 1997).
- Anderson, A., L. O'Dowd, T. Wilson, 'Introductoin: why study borders now?', *Regional & Federal studies* 12:4 (2002)1-12.
- Boterman, F., M. Vogel, Nederland en Duitsland in het interbellum (Hilversum 2003).
- Darling J., H.F. Wilson(eds), *Encountering in the city: urban encounters from accra to New York* (Londen 2016).

- Graaff de, B., 'The Dutch border areas 1933-1945. Inducement for incidents or object of structural historiographical neglect?' in: B. Kaplan, M. Carlson, L. Cruz., *Boundaries and their meanings in the history of the Netherlands* (Leiden 2009) 193-212.
- Krosenbrink, H., *Grensgevallen. Vluchtelingen tussen 1933 en 1940* (Doetinchem-Winterswijk 2009).
- Matejskova, T., H. Leitner 'Urban encounters with difference: the contact hypotheses and immigrant integration projects in eastern Berlin', *Social & cultural geogrpahy* 12 (2011) 717-741.
- McCormack, D.P., 'An event of geographical ethics in spaces of affect', *Transactions of the institute of British geographers* 28 (2003) 488-507.
- Moeyes, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001).
- Mulder-Boers, D., *De grens getrokken. De Noord-Nederlandse grensbewoners in verhouding tot de Duitse grensbewoners en hun verbondenheid met de Duitse grensstreek in het algemeen tussen 1914-1964.* (Nijmegen 2020).
- Peniston-Bird, C.M., 'Oral history: the sound of memory' in S. Barber en C.M. Peniston-Bird *History beyond the tekst. A student's guide to approaching alternative sources* (Londen 2009).
- Pratt, M.L., 'Arts of the contact zone', *Profession* (1991) 33-40.
- Semmelmann, W., 'Auf dem Weg zur Toleranz und zu einem geeinten Europa' in: H. De Beukelaer en J. Van Dijk *Grenzen komen en gaan/ kommen und gehen* (Aalten 1993) 11-15.
- Schuermans, N., 'Ambivalent geographies of encounter inside and around the fortified homes of middle class whites in Cape Town', *Journal of housing and the build environment* (2013) 1-10.
- Sodmann, T., 'Sprach- und Dialektgrenzen in Achterhoek-Liemers und im Westmünsterland' in: H. De Beukelaer en J. Van Dijk *Grenzen komen en gaan/ kommen und gehen* (Aalten 1993) 37-44.
- Stevens, Q., *The ludic city: exploring the potential of public spaces* (Londen 2007).
- Valentine, G., 'Living with difference: reflections on geographies of encounters', *Progress in Human Geography* 32:3 (2008) 323-337.
- Wielenga, F., 'Deutschaldn zwischen 'Schwärmertum' und 'Realpolitik'', *BMGN* 124:2 (2009) 288-290.
- Wilson, H., 'On the geography of encounter: bodies, borders, and difference', *Progress in*

Interviews

- Willem Wilterdink, interview met Hendrik Aarnink 8-1-1996.
Willem Wilterdink, interview met Hendrik Beskers 1990.
Willem Wilterdink, interview met Hendrik Droppers 22-6-1994.
Willem Wilterdink, interview met Siena Stemerding-Kuivers 20-7-1991.
Willem Wilterdink, interview met Jan te Kulve 24-4-1997.
Willem Wilterdink, interview met Betsy ten Dolle 15-2-1999.
Willem Wilterdink, interview met Gerrit Tenkink 12-2-2002.
Willem Wilterdink, interview met Hendrik Jan ter Beest 7-3-1995.
Willem Wilterdink, interview met Job Wissink 10-2-1994.

Kranten

- ‘Smokkelaar doodgeschoten’, *De Tribune sociaal democratisch weekblad* (24 januari 1919).
‘Mishandeling van een soldaat-commies’, *De courant* (24 januari 1919).
‘Smokkelhandel te Zevenaar’, *De Courant* (3 februari 1919).
‘De smokkelarij’, *De Nieuwe Courant* (17 februari 1919).
‘Smokkelhandel aan de grenzen’, *De tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (4 augustus 1920).
‘Smokkelhandel aan de grenzen’, *De tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (9 augustus 1920).
‘Smokkelhandel aan de grenzen’, *De tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (11 augustus 1920).
‘Brutale inbraak’, *Nieuw Winterswijkse Courant* (11 februari 1923).
‘Roofoverval in een grenswinkel’, *De standaard* (6 februari 1932).

Kamerstukken

- Tweede Kamer, vergadering, 1919-1920, 2955, 105^e vergadering, juli 1920.
Eerste Kamer, vergadering, 1920-1921, 183, 12^e vergadering, december 1920.
Tweede Kamer, vergadering, 1920-1921, 2467, 88^e vergadering mei 1921.
Tweede Kamer, vergadering, 1921-1922, 1511, 52^e vergadering februari 1922.
Tweede Kamer, aanhangsel, 1922-1923, 184, Vragen de heer Boon.
Tweede Kamer, vergadering, 1927-1928, 735, 26^e vergadering december 1927.

Boeken

Wilterdink, W., *Verhalen van de grens* (Winterswijk 1987).

Kaarten

Google Maps, juni 2021, eigen bewerking.

Foto's

Nederlanders en Duitsers naast de grenspaal, ca.1918, in: W. Wilterdink, *Verhalen van de grens* (Winterswijk 1987) 33.